

UOT-811.11-12

Səhifə: 97-100

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2023.1.97>

Manaf Bağır-zadə
Bakı Mühəndislik Universiteti,
Siyasət və idarəetmə elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
mbagirzadeh@yahoo.com

İDARƏLƏŞMƏ (GOVERNANCE) DEYİMİNİN TERMINLƏŞDİRİLMƏSİNİN ETİMOLOJİ VƏ SEMANTİK ƏSASLARI

Açar sözlər: *İdarələşmə, governance, leksik, neologizm, semantik, arxaizm*

Ключевые слова: *Идарялеуше, governance, лексический, неологизм, семантическая архаика.*

Keywords: *İdareleshme, governance, lexical, neologism, semantic archaism*

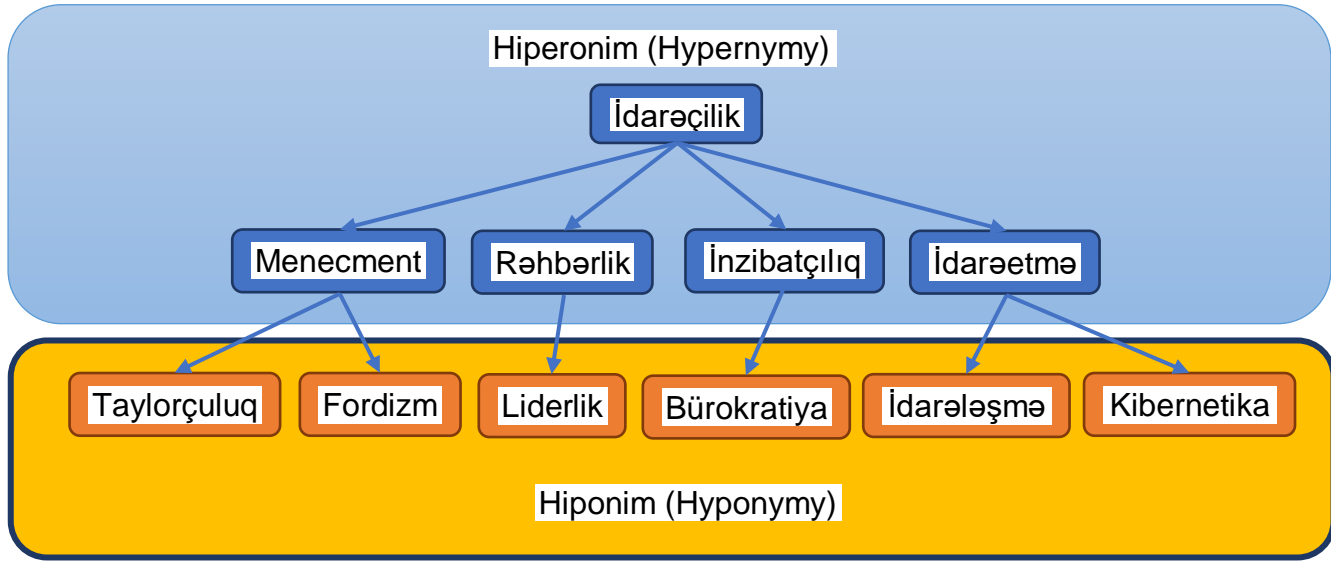
1980 - 1990-cı illərdə dövlət sektorunda aparılan islahatlardan sonra, dövlət idarəçiliyi yanaşmasında baş verən dəyişikləri və dövlətin yeni rolunu izah etmək üçün “Governance” terminindən geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Bu termin adı altında həyata keçirilmiş reformlar, iyerarxiyalı bürokratiyadan, bazar prinsipi ilə çalışan, şəbəkələrdən geniş istifadə edən dövlət xidmətlərinə keçid imkanı yaratmışdır.[3] Beləliklə, azərbaycanca qarşılığı “idarələşmə” olaraq təklif etdiyimiz “governance” termini, dövlətin öz siyasətini həyata keçirdiyi və idarəetmə modelini təyin etdiyi zaman digər qurum və faktorlardan asılılığını izah edən anlayış kimi istifadə edilməyə başlanmışdır. Xatırlatmaq istəyirəm ki, idarələşmə anlayışının ingilis dilində tarixi qədim olsa da, yeni mahiyyəti və geniş istifadəsinin tarixi son 30 ilə aid edilir. Xüsusilə, dövlət sektorunda həyata keçirilən neoliberal reformlar idarələşmənin yeni mahiyyətindəki tarixinin başlanğıcı olmuşdur.[1] Beləliklə, idarələşmənin ümumi anlayış kimi istifadəsinin yerini dövlət, beynəlxalq sistem, korporasiya və iştirak kimi problemlərin həllində konkret terminləşməsi almışdır. Bunu idarələşmə termininin etimoloji təhlilində də görmək mümkündür.

Anqlofon termini olan “governance” sözünün mənşəyi, qayıqların sükanını tutmaq anlamına gələn latın sözü olan “gubernare”dan gəlmişdir. Sözü əslində eyni zamanda yunan sözü olan “kubernaein” termini ilə eyni anlama gəlir. Etimoloji yaxınlığı olan “kibernetika” anlayışına ifadə edən (və ya “kibernetikə”) qədim yunan termini də eyni semantikada gəmilərin idarəedilməsi anlamında istifadə edilmişdir.[2] Bu sözün də etimoloji köklərinin çox qədim olmasına və çox az istifadə olunmasına baxmayaraq 20-ci əsrin 30-40-cı illərində, anidən “kibernetika” deyimi altında dəbə gəlmiş, idarəetmə anlamını verən yeni anlayış kimi bütün dünyaya yayılmışdır. Eynilə ümumi etimoloji xüsusiyyətə sahib “idarələşmə” sözü də uzun illər istifadə dairəsinin çox məhdud olmasına baxmayaraq, yeni semantikada fərd, qurum və təşkilatlar tərəfindən müxtəlif mövzularda geniş istifadə edilməyə başlamışdır. Halbuki “idarələşmə” termini ilkin olaraq hərəkətə və ya idarəetmə tərzinə, rəhbərliyə və ya davranışa istinad edirdi və “hökumət” ilə eyni anlama gəlirdi. Bu cəhətdən “idarələşmə” anlayışı ilə, kibernetika anlayışının etimoloji inkişaf prosesinin bənzər olduğunu deyə bilərik.

“İdarələşmə” termini etimoloji və eyni zamanda semantik cəhətdən nəzər yetirdikdə semantik neologizmə uğradığını görürük. Semantik neologizm sözün leksik dəyişikliyə uğramadan, ona verilən mahiyyətin və anlamının dəyişməsidir. Başqa bir şəkildə izah etsək, idarələşmə anlayışının anglofon məkanında uzun müddət geniş söz olmasına baxmayaraq, yeni anlam və ya əlavə xüsusiyyət almasıdır. Buna nümunə olaraq “yoldaş”, “vətəndaş”, “burjua”, “pioner” və başqa bənzər sözlərin sovet dövründə yeni məna qazanmasını deyə bilərik. Pioner deyiminin sovet öncəsi mənası torpaq işləri ilə məşğul olan döyüşçü, istehkamçı mənalarını daşıyırdısa, sovet dövründə - kommunist təşkilatının könüllü uşaq üzvü mənasını daşımağa başlamışdır.

1990-cı illərdən başlayaraq semantik cəhətdən neologizm istifadə edilməyə başlayan idarələşmə anlayışı ingiliscədə hiponim (konkret termin) xüsusiyyəti qazanmağa başlamışdır.

Şəkil 1. İdarəçiliyin Hiperonim və Hiponimləri

Beləliklə, əvvəllər idarələşmə hiperonim termin kimi “rəhbərlik” və ya “hökumət” sözü ilə üst-üstə düşürdüsə, günümüzdə isə hiponim termin özəlliyi qazanaraq, semantik neologizm kimi çox aktorlu, iştiraklı, heterarxiyalı, səlahiyyətləri ötürmüş idarəetmə anlamını verən deyim halına gəlmişdir.

İdarələşmə, cəmiyyətin bəzi sektorlarına müəyyən səlahiyyətin verildiyi, insani və institusional qarşılıqlı əlaqələrə iqtisadi və sosial inkişafa birbaşa təsir edən ictimai politikaları qəbul edib elan edən mürəkkəb bir prosesdir. Cəmiyyətin iştirakçı kəsimlərinin həyata keçirdiyi səlahiyyət vətəndaşlardan və dövlətdən hörmət və əməkdaşlıq tələb etdiyinə görə ümumi rifahı tələb edir. [2]

İdarələşmənin yenilənmiş mahiyyəti ilk dəfə 1989 tarixli Dünya Bankının hesabatında “siyasi iqtidarın milli fəaliyyətlərinin idarə edilməsi üçün istifadə edilən” anlayış kimi vurğulanmışdır. [7] Hesabat cəmiyyət ilə dövlət arasındakı münasibətlərinin “birlikdə idarəetmə” müstəvisində düşünülməsini təklif edirdi. Dünya Bankının idarələşmə modeli qısa müddətdə idarəetmə, siyasət, iqtisadiyyat, beynəlxalq əlaqələr kimi elm sahələrində öz yerini tapmışdır. 1991-ci ildə Dünya Bankının “İdarələşmə Hesabatında” idarələşmə anlayışı: dövlət sektorunda menecment, hesabatlılıq, inkişafın qanuni çərçivəsi və şəffaflıq və məlumatlandırma prinsipləri ilə formalaşdırılmışdır. [6]

Humanitar elm sahələrinin ədəbiyyatlarında yeni termin olaraq qəbul edilən idarələşmə anlayışı idarəetmə anlayışından fərqli mənada istifadə edilir. Rəhbərlik etmək mənasında istifadə edilən idarəetmə anlayışı, iyerarxiyalı struktura əsaslanan bir bürokratik prosesi əhatə edir. İdarələşmə anlayışı isə bir çox faktorların aktiv şəkildə idarəetmə fəaliyyətində iştirakını ifadə etmək üçün istifadə olunur. İdarələşmə termini eyni zamanda idarəetmə anlayışının yetərsizliyinə cavab olaraq pluralist, əksmərkəzli və interaktiv xüsusiyyət qatmaqdadır. [4, s.332-336]

Azərbaycan dilində idarələşməni xarici mənbələrdən tərcümə edərkən “yaxşı idarəetmə”, “aktiv idarəetmə”, “effektiv idarəetmə” kimi deyimlərin istifadə edilməsi halları olmuşdur. Bu da öz sırasında semantik yetərsizliyə gətirib çıxarır. Bunun əsas səbəbi ümumiyyətlə idarələşmənin mahiyyətini və dilçiliyin başlıca prinsiplərini nəzərə almadan tərcümə edilməsi ilə əlaqəlidir.

Sayılı Sadıqova yazır: “Mənanın xüsusiləşməsi terminləşmənin zəruri əlamətidir. Belə ki, söz terminə çevrildikdə, semantik konversiya prosesində termin mütləq müəyyən sahə

terminologiyasına girməli və onun definisiya əsasında təyin edilən mənası olmalıdır. Ona görə də semantik konversiya zamanı söz terminoloji mənə qazanaraq xüsusiləşir. [5, s.125] Lakin ayrıca idarələşmənin yaxşılığının bildirilməsi təqdirdə, “yaxşı yaxşı idarəetmə” deyimini istifadə etmək məcburiyyətində qalınır ki, Azərbaycan dilində praktiki istifadəyə imkan vermir.

Semantik təhlildən aydın olur ki, idarələşmənin “idarəçilik”, “menecment”, “idarəetmə” və “rəhbərlik” kimi sözlərlə eyni mənə verdiyini hesab etmək və bu sözləri əvəzində istifadə etmək yanlış olacaqdır. Amma idarələşmə termini idarəçiliklə çox sıx əlaqəsinin olduğu da danılmazdır. Bu səbəbdən idarəçiliklə əlaqəsini nəzərə alaraq terminin kökünün “idarə” olması vacibdir. Subyektlərin idarəetmə fəaliyyətinə qoşulması mənasını verməsi isə, sözün kökünə düzəltmə feilinin “ləş” şəkilçisini əlavə etməklə “idarə” + “ləşmə” terminini formalaşdırmış oluruq. Azərbaycan dilində söz düzəltmə feilin şəkilçisi ilə bu cür terminlərin formalaşdırılmasına nümunə olaraq: qloballaşma, sinifləşmə, təbəqələşmə, nökrələşmə kimi sözləri demək mümkündür.

Nəticə: İdarələşmə termini xüsusilə beynəlxalq miqyasda dövlət idarəçiliyi, ictimai münasibətlər, beynəlxalq əlaqələr, politologiya kimi bir sıra humanitar elm sahələrində konkret mənə daşıyan, getdikcə aktuallıq qazanan anlayış halına gəlmişdir. Bu anlayışın Azərbaycan dilində qarşılığının olmaması, fərqli mənə verən sözlərlə istifadə edilməsi, xüsusən ictimai idarəetmədə (dövlət idarəçiliyi) aktual olan məsələlərin müzakirəsində anlaşılmaqlıqların meydana gəlməsinə səbəb olur.

Məqalədə həyata keçirilən etimoloji və semantik təhlil zamanı idarələşmənin çox qədim tarixə malik latın və yunan sözlərindən gəldiyini, xüsusən 20-ci əsrin sonlarında semantik neologizmə uğradığı (semantik arxaizm) nəticəsinə gəlmək mümkündür. Beləliklə, İngilis dilində idarələşmə termini ümumi termin (Hypernymy) olmaqdan çıxıb, konkret terminə (Hyponymy) çevrilmişdir. İdarələşmənin Azərbaycan dilində yeni termin olaraq meydana gəlməsi isə leksik neologizm xarakteri daşıyır. Yəni lüğətdə yer almayan, tamamilə yeni, təkmənalı terminin xarakter daşıyır ki, bu da öz sırasında elmi əhəmiyyətliliyini artırır.

Manaf Bağır-zadə

*İdarələşmə (Governance) deyiminin terminləşdirilməsinin
etimoloji və semantik əsasları*

Xülasə

Məqalədə dünyada son illərdə, xüsusilə idarəetmə elmlərində İngilis dilində geniş istifadə olunan “governance” anlayışının Azərbaycan dilinə uyğun terminləşdirilməsi problemi ələ alınmışdır. Azərbaycan dilində anlayışa uyğun ən düzgün deyim təyin edilməsi üçün etimoloji və semantik təhlil edilmiş, mahiyyəti və kəsb etdiyi prinsiplər qeyd edilmişdir. Təhlil nəticəsində bir neçə alternativlər dəyərləndirilmiş və “idarələşmə” deyiminin Azərbaycan dilində termin olaraq istifadəsinin uyğunluğu əsaslandırılmışdır.

Манаф Багирзаде

*Этимологическая и семантическая основа терминации
выражения (управление)*

Резюме

В статье рассматривается вопрос о приведении терминологии “governance”, в соответствие с азербайджанским языком, которая в последние годы стала широко использоваться в английском языке, особенно в науках об управлении. Для определения наиболее точного словосочетания в азербайджанском языке был проведен этимологический и семантический анализ, отмечены его суть и основы. В результате анализа были оценены различные альтернативы и обоснована целесообразность использования термина “идарялещме” в качестве термина на азербайджанском языке.

Manaf Bağırzadə

Etymology and semantic basis of the termination of the expression (governance)

Abstract

The article examines the issue of bringing the terminology "governance" into line with the Azerbaijani language, which has become widely used in English in recent years, especially in administrative sciences. In order to determine the most correct idiom in the Azerbaijani language, the etymological and semantic analysis was performed, and its essence and principles were noted. As a result of the analysis, several alternatives were evaluated and the appropriateness of using the term "management" as a term in the Azerbaijani language was justified.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Encyclopædia Britannica, Inc., Governance, 2023, [https:// www. britannica. com/ topic/governance](https://www.britannica.com/topic/governance),(30.04.2023).
2. Jessop, Bob. "The rise of governance and the risks of failure: The case of economic development." International social science journal 50.155 (1998): 29-45.
3. Manaf Bağırzadə, Küresel Ekonomik Krizin Kamu Yönetimine Yansımaları ve Azerbaycan Örneği, EkoAvrasiya, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu 02 - 05 Aralık 2010 / Lefke - K.K.T.C., EkoAvrasya Yayın No: 2011/1, s.351-361.
4. Manaf Bağır-zadə, İdarələşmənin (Governance) Etimoloji Mahiyəti və Azərbaycanlıdakı Mövcud Vəziyyət, Baku Engineering University, II International Scientific and Practical Conference, The Sustainable Development of economy and administration: Problems and Perspectives, 2021, s.332-336.
5. Sayalı Sadıqova, Azərbaycan dilinin terminologiyası, "Elm", Bakı, 2011, 380 səh.
6. World Bank (1991) World Development Report 1991, New York: World Bank.
7. World Bank, Sub-Saharan Africa: from Crisis to Sustainable Growth, New York: World Bank 1989.

Çapa tövsiyə edən:

Bakı Mühəndislik Universiteti

Rəyçilər:

***professor İ.Tahirov
dosent S.Quliyeva***